ANAYASA YAPIMINDA YENİ BİR PARADİGMA: KAPSAYICI, KATILIMCI, UZLAŞMACI ANAYASA YAPIM SÜREÇLERİ VE ÇEŞİTLİ ÖRNEKLER

Serdar GÜLENER*

ÖZET

Yirminci yüzyılın son çeyreği ile yirmi birinci yüzyılın ilk çeyreğinde anayasa yapım yöntemlerinde paradigmatik bir kırılma meydana gelmiştir. Daha önce kurucu meclis sistemi içinde temsilcileri aracılığıyla anayasa yapımında söz sahibi olan bireyler, bu dönemden itibaren doğrudan anayasa yapımına katılma imkânı elde etmiştir. Artık anayasa yapımının meşruiyetini sürecin kapsayıcılığı ve bireylerin sürece ne ölçüde katıldıkları belirlemektedir. Demokratik bir anayasanın ortaya çıkabilmesi için anayasayı meydana getirecek sürecin anayasa ile muhatap olacak tüm unsurları kapsaması, sürece dahil etmesi ve sürecin sonunda bu unsurların üzerinde uzlaştığı bir metin meydana getirmesi gerekmektedir. Bu çalışmada çeşitli ülke örneklerinden yola çıkılarak anayasa yapımında ortaya çıkan bu değişimin ana hatları incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: *Anayasa, anayasa yapımı, demokratik anayasa yapımı, kapsayıcı anayasa yapımı, katılımcı anayasa yapımı.*

NEW PARADIGM IN CONSTITUTION MAKING: INCLUSIVENESS, PARTICIPATORY AND CONCILIATORY CONSTITUTION MAKING PROCESSES AND SOME CASES

ABSTRACT

In the last quarter of 20th century and in the first quarter of 21th century, there has occured pradigmatic fraction in methodology of constitution making. Individuals, who took part in constituton making with their representatives before, has had an opportunity to take part directly in constitution making following this era. Any longer, incluveness of the process and participation of individuals to process has determined the legitimacy of constitution making. In order to compose a democratic constitution, the constitution-making process should include all the elements related with constitution and it should form a text on which there is an aggrement. In this work, these developments in constitution making will be analyzed considering some cases.

Key Words: *Constitutiton, constitution making, democratic constitution making, inclusiveness constitution making, participatory constitution making.*

* Yrd. Doç. Dr. Sakarya Üniversitesi, Kamu Yönetimi Bölümü, Hukuk Bilimleri Anabilim Dalı, sgulener@sakarya.edu.tr

Giriş: Anayasa Yapımında Paradigma Değişimi

Devlet iktidarını sınırlandırmayı ifade eden anayasacılık düşüncesinin kullandığı en önemli araçların başında gelen anayasa, bireyin hak ve özgürlüklerinin korumak amacıyla devletin organlarını ve organları arasındaki ilişkileri düzenlemektedir. Bu açıdan bakıldığında anayasalar normatif bir kimliğe bürünmektedir. Ancak anayasalar aynı zamanda bir değerler sistemi de oluşturmaktadır. Devlete hâkim olacak bu değerler anayasa yoluyla politik, sosyal hatta ekonomik hayata aktarılabilir. Anayasaya ruhunu veren bu değerlerin ne olduğu ise anayasal sistemin başarısını da büyük oranda etkilemektedir. Dolayısıyla anayasaya aktarılan değerler bireyi merkeze aldığı oranda anayasacılık felsefesiyle örtüşecektir. Bunu belirleyecek olan ise anayasanın nasıl yapıldığıdır.[1]

İlk yazılı anayasa olan 1787 Amerika Birleşik Devletleri Anayasası'nın ardından yazılı anayasa geleneği dalgalar halinde birçok ülke tarafından benimsenmiştir. ABD ve Fransız anayasaları ile başlayan birinci dalgayı, 1848 devrimleri ile ortaya çıkan kısa anayasalar dönemi takip etmiştir. Birinci Dünya Savaşı sonrası süreç birçok Orta ve Doğu Avrupa ülkesinin yeni anayasalara kavuşmasını sağlamıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından İtalya, Batı Almanya ve Japonya gibi ülkeler yeni birer anayasa yapma yoluna gitmiştir. Bu süreci 1960'lı yıllarda Afrika'da yer alan ve bağımsızlıklarını kazanan eski İngiliz ve Fransız kolonilerinin bir kısmı, 1970'lerin ortalarında ise otoriter rejimlerin yıkılmasıyla Yunanistan, Portekiz ve İspanya takip etmiştir.[2]

Sovyetler Birliği'nin yıkılmasının ardından Birlik çatısı altından bulunan bir çok devlet bağımsızlıklarını ilan ederek, 1990'lı yılların başından itibaren yeni bir anayasa yapım dalgası başlatmışlardır.

Otoriter bir yönetimden demokrasiye geçiş şeklinde gerçekleşen bu anayasa yapım süreçlerini, 1990'lı yılların ortasından başlayan ve birçoğu bugün de devam eden son dalga anayasa yapım süreçleri oluşturmaktadır. Son dalgada yer alan birçok ülkede anayasa yapım ihtiyacını doğuran ana etkenin

[1] Anayasanın yapılışı ile içeriği arasındaki ilişkiyi ele alan bir çalışma için bkz. Bilgen, Ayşe Candaş, "Anayasanın Nasıl Yapıldığı İçeriğini Etkiler mi? Anayasa Yazma Süreçlerinin Dünyadaki Örnekleriyle Son 25 Yılda Edindirdiği Bulgular", (Bkz. www.anayasa.org... (Erişim Tarihi: 04.06.2011).

[2] Elster, Jon, "Constitutionalism in Eastern Europe: An Introduction", **The University of Chicago Law Review**, Vol. 58, No. 2, Approaching New Legal Order for Eastern Europe, 1991, s. 447-448.

ülke içinde varolan derin etnik, dilsel ve dini ayrılıklardan dayalı çatışma ortamının olduğu söylenebilir.

Tüm bunlardan yola çıkıldığında varılan nokta anayasa yapımında yeni bir paradigmanın ortaya çıkışıdır. Bu yeni paradigma Arato[3] tarafından *egemen-sonrası (post sovereign*) *anayasa yapımı* biçiminde adlandırılırken, Hart'a[4] göre ise sürecin adı *demokratik anayasa yapımıdır*. Amerikan ve Fransız anayasacılık geleneğinden farklı bir anlayışı ortaya koyan yeni paradigma anayasa yapımının sonucunda meydana getirilen metinden ziyade anayasanın yapım sürecine odaklanmaktadır. Bu şekilde anayasa amaç olmaktan ziyade, süreç içinde gerçekleşen kapsayıcılık ve katılımın sonunda meydana gelen uzlaşının kendiliğinden ortaya çıkardığı bir metne dönüşmekte ve meşruiyetini bu süreçten almaktadır.[5] Aynı zamanda demokratik anayasa yapımı anayasayı elit bir grubun değil, doğrudan halkın ürünü haline sokmaktadır.[6]

Temsil olgusu ile ifade edilmesi gereken geleneksel anayasa yapım[7] sürecinde değişime yol açan temel faktör günümüz demokrasisinin aldığı yeni biçim(ler) ile yakından ilgili gözükmektedir. Anayasa yapımını elitlerin (temsilcilerin) elinden alıp halka veren de bu değişimin karakteridir. Günümüzde demokrasinin ana unsurlarından biri katılımdır. Ancak katılım ile bütünleşen başka bir unsur daha vardır ki bu da "kapsayıcılık"tır.

Demokrasiye getirilen yeni yorumlardan biri olan kapsayıcı demokrasinin taraftarlarına göre demokrasi; politik, ekonomik, sosyal ve ekolojik olmak üzere dört yaşam alanı içinde değerlendirilmelidir. Bunlardan politik alan doğrudan halk katılımını ifade eden *politik demokrasiyi*, ekonomik alan ekonomik kararların alındığı *ekonomik demokrasiyi*, *sosyal alandaki demokrasi*; demokratik bir toplumda karar alımının gerçekleştiği, eğitim kurumlarının, ekonomik ve kültürel kurumların yer aldığı alanı ve ekolojik alan ise bu

---

[3] Arato, Andrew, "Post Sovereign Constitution-making in Hungary: After Succes, Partial Failure, and Now What?, Part One",(Bkz. http://lapa.princeton.edu...(Erişim Tarihi: 20.05.2011)).

[4] Hart, Vivien, "Democratic Constitution Making", **United States Institute of Peace (USIP) Special Report**, 2003, s. 1-12.

[5] Katılımcı bir sürecin her zaman anayasanın meşruiyetini sağlamayabileceğini tartışan bir çalışma için bkz. Moehler, Devra C., "Participation and Support for the Constitution in Uganda", **Journal of Modern African Studies**, 2006, 44/2.

[6] Hart (2003), s. 3.

[7] Amerikan ve Fransız tipi kurucu meclisleri bu kapsam içine dahil etmek mümkün. Temsili esas alan bu sistemlere dair ayrıntılı bilgi için bkz. Teziç, Erdoğan, **Anayasa Hukuku**, 4. Baskı, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul 1997, s. 148-154.

üç demokrasinin tümünün yaşama imkanı bulduğu doğal dünyayı (çevreyi) yani *ekolojik demokrasiyi* ifade etmektedir. Bugün demokrasinin bu alanlarla arasında çok boyutlu bir kriz vardır. Bunu çözmek için ise temsili demokrasinin meydana getirdiği eşitsiz (hiyerarşik) güç dağılımı yerine, tüm alanlarda eşit bir güç dağılımının oluşturulması, böylece demokrasinin yaşama şansı bulduğu bu dört alanla ilişkisinin yeniden tanımlanması gerekmektedir. Bu ise ancak demokrasinin yaşama şansı bulduğu bu alanlarda eşit güç dağılımının sağlanmasıyla gerçekleşebilir.[8] Gücün eşit dağılması ise karar alım sürecinin, tüm unsurlarının önce tanınması ardından ise sisteme katılması ile mümkün olmaktadır. Bu noktada karar alım sürecinin ikinci boyutu devreye girmektedir. Herkesi kapsayan bir süreç bunu işlevsel hale getirebilmek için gerekli katılım mekanizmalarını da açmak zorundadır.

Anayasa yapımının demokratik meşruiyeti kapsayıcılık ve katılımı ön plana çıkararak farklı kimliklerin uzlaşmasının sağlanmasıyla mümkün olabilir. Bu yönüyle savunmasız ve hassas toplum grupları ve azınlıkları koruyan, tüm bireylerin altına sığınabilecekleri bir şemsiye görevi üstlenmelidir.[9] Bireylerin farklılıklarından korkmadan bir araya gelebildikleri, özgürce tartışabildikleri mekanizmaların kurulması bu uzlaşının ön şartını oluşturmaktadır. Sivil toplum kuruluşları ile siyasi partilerin ana aktörler olarak yer aldığı bu süreçte, kişi güvenliğinin sağlanmış olması ve toplumsal iletişim kanallarının açık olması sağlanmalıdır.[10]

Bugün Türkiye'de 1982 Anayasası'nın değiştirilmesine dönük olarak ciddi bir sosyal ve siyasal talebin olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Buna ilişkin çeşitli girişimlerde son yirmi yıldır zaman zaman dile getirilmektedir.[11]

---

[8] Kapsayıcı demokrasinin kavramsallaştırılmasına ilişkin olarak bkz. Fotopoulos, Takis, **Towards An Inclusive Democracy: The Crisis of the Growth Economy and the Need for A New Liberatory Project**, Cassell Publication 1997, s. 205-223.

[9] Constitution Making in Nepal: Report of a Conference Organized by the Constitution Advisory Support Unit, **UNDP**, s. 8.

[10] Hart (2003), s. 1.

[11] Bu çerçevede gerçekleştirilen girişimlerin bazıları şunlardır. Prof. Dr. Erdoğan Teziç Başkanlığı'nda 9 Hukuk Profesör tarafından hazırlanan "Yeni Bir Anayasa İçin" isimli çalışma (1992), Prof. Dr. Bülent Tanör tarafından TÜSİAD için hazırlanan "Türkiye'de Demokratikleşme Perspektifler" isimli çalışma (1997), Prof. Dr. Bülent Tanör tarafından TÜSİAD için hazırlanan "Türkiye'de Demokratik Standartların Yükseltilmesi" isimli çalışma (1999), bir grup bilim adamı tarafından TOBB için hazırlanan "Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Önerisi Anayasa 2000" (2000) isimli çalışma, bir grup anayasa hukukçusu ve hukukçu tarafından TBB için hazırlanan "Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Önerisi" isimli çalışma (2001), Prof. Dr. Zafer Üskül tarafından TÜSİAD için hazırlanan "Türk Demokrasisi'nde 130 Yıl" isimli

Bununla birlikte artan bu taleplerle ilgili olarak anayasa yapımını karşılaştırmalı olarak ele alan çeşitli çalışmalardan bahsetmek mümkündür.[12] Bu makalede bahsi geçen çalışmalardan farklı olarak anayasa yapımında yirminci yüzyılın son çeyreği ile yirmi birinci yüzyılın ilk çeyreğinde ortaya çıkan yeni bir paradigmanın ana hatları ortaya konulacaktır. Kapsayıcılık, katılımcılık ve uzlaşma temeline oturan bu paradigmanın çerçevesi çizilirken Macaristan, Polonya, Bulgaristan gibi demokrasiye geçişlerini eski rejim ile yeni kurulacak olanın uzlaşmasına dayandıran Güney Afrika, Uganda gibi geçiş sürecinde halk katılımının yüksek düzeyde olduğu ve Nepal gibi anayasa yapımını kapsayıcılık üzerine inşa etmiş örneklerden hareket edilecektir. Bu örnekler incelenirken anayasa yapım süreçlerinin temel bileşenleri Elster'den[13] ödünç alınan şu sorulara verilen cevaplarla açıklanmaya çalışılacaktır.

- Anayasayı yapacak olan meclisler nasıl bir araya geliyor?

- Bu meclislerin işleyiş usulü nedir?

- Bireylerin, grupların ya da kurumların talepleri nihai anayasa metnine nasıl yansıyor?

- Anayasanın onay usulü nasıl gerçekleşmektedir?

çalışma, Prof. Dr. Ergun Özbudun ve bir grup anayasa ve kamu hukukçusu tarafından AKP isteğiyle hazırlanan "Türkiye Cumhuriyeti Anayasası Önerisi" isimli çalışma (2007) ve TBB tarafından 2001 yılında hazırlanan Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Önerisi" isimli çalışmanın güncellenmiş hali (2007), TESEV Anayasa komisyonu tarafından hazırlanan "Türkiye'nin Yeni Anayasası'na Doğru" adlı rapor (2011), Stratejik Düşünce Enstitüsü (SDE) tarafından hazırlanan "Vesayetsiz ve Tam Demokratik bir Türkiye için İnsan Onuruna Dayanan Yeni Anayasa" adlı rapor (2011). Bir anayasa önerisi olmamakla birlikte, TÜSİAD tarafından bir grup akademisyen ve uzmanın katılımıyla gerçekleştirilen "Yeni Anayasa Yuvarlak Masa Toplantılar Dizisi: Yeni Anayasanın Beş Temel Boyutu" adlı rapor (2011).

[12] Bu konuda öne çıkan çalışmalar için bkz. Özbudun, Ergun, **Demokrasiye Geçiş Sürecinde Anayasa Yapımı**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1993; Atar, Yavuz, **Demokrasilerde Anayasal Değişmenin Dinamikleri ve Anayasa Yapımı**, Mimoza Basım Yayım Dağıtım, Konya 2000. Son dönemde yeni bir anayasanın yapılması talebiyle bir araya gelmiş çeşitli sivil toplum kuruluşlarının sayısında da önemli bir artış meydana gelmiştir. Bu kuruluşlar internet de dahil çeşitli iletişim kanallarını kullanarak birçok araştırma ve toplantı düzenlemekte, oluşturulması düşünülen yeni anayasada sivil toplumun etkisini arttırmayı hedeflemektedir. Bu kuruluşlardan başlıcaları şunlardır: Ekolojik Anayasa Girişimi, Demokratik Anayasa Hareketi, Anayasa Platformu, Herkesin Anayasa Hareketi, Özgürlükçü Anayasa Platformu, Yeni Anayasa Platformu, Sivil Dayanışma Platformu.

[13] Elster, Jon, "Constitution Making in Eastern Europe: Rebuilding the Boat in Open Sea", **Public Administration**, Vol. 71, 1993, s. 178.

I. Polonya

Polonya'da anayasa yapımı bağımsız ve kendiliğinden gelişen süreç olarak ortaya çıkmıştır. Ancak Elster'in de ifade ettiği üzere Hem Polonya'da hem de (daha sonra belirtileceği üzere) Macaristan'da bu süreci ortaya çıkaran yönetimlerin kötü ekonomik performanslarının ve buna bağlı olarak gelişen toplumsal huzursuzlukların ortadan kaldırılabilmesi ve ekonomik anlamda dış yardım ihtiyacı bu sürecin belirleyicileri olmuştur.[14] Bununla birlikte süreci başlatmakta etkisi olmamakla beraber, sürecin yumuşak bir biçiminde gerçekleşmesinde Komünist Parti'nin içindeki sertlik yanlısı olmayan unsurların muhalif unsurlarla uzlaşma yoluna gitme istekleri oldukça belirleyici bir rol üstlenmiştir.

Polonya'da anayasa yapım süreci komünizm sonrası birçok Orta ve Doğu Avrupa ülkesinde olduğu gibi iki aşamalı bir gelişim göstermiştir. Bu aşamalardan ilki Yuvarlak Masa Konuşmaları[15] (YMK)'dır. Bu yönüyle Polonya tecrübesi "uzlaşmalı bir devrim"in[16] ürünüdür.

Anayasa yapımının ilk aşamasını meydana getiren ve Şubat-Nisan 1989 tarihleri arasında gerçekleşen YMK'ya toplumdaki değişik siyasi görüşleri temsilen elli yedi temsilci katılmıştır. Komünist rejimin (hükümet koalisyonu) ve muhalif siyasi örgütlerden (dayanışmacı muhalifler) oluşan bu temsilciler, Polonya Birleşik İşçi Partisi (PBİP), Bağımsız-Özerk Sendika, PBİP'nin desteklediği Birleşik Köylü Partisi, Demokratik Parti, Hıristiyan Toplum Birliği, Birleşik Polonya Katolikleri, Polonya Sendikalar Birliği gibi siyasi organizasyonlar ve kitle örgütleridir. Temsilciler "Sendikal Çoğulculuk", "Ekonomik ve Sosyal Sorunlar" ve "Politik Reform" adlarını taşıyan üç ayrı çalışma grubuna, bunlar da kendi içinde on uzmanlık grubuna ayrılmış ve değişikliğin taslak metnini bu gruplar hazırlamıştır.[17] Polonya'da YMK

[14] Elster (1993), s. 188. Gönenç, Polonya'nın geçiş döneminin diğer Doğu Bloku ülkelerinden farklı bir seyir izlediğini belirtmektedir. Bunu iki nedene dayandırmaktadır. Bunlardan ilki Polonya'nın tarihsel olarak dirençli-güçlü bir dayanışma ve muhalefet ruhuna sahip olmasıdır. İkincisi ise Komünist rejimin Polonya'da totaliter değil otoriter bir sistem kurmuş olmasıdır. Dolayısıyla sınırlı da olsa her zaman muhalif hareketler yaşama şansı bulmuştur (Bkz. Gönenç, Levent, Prospects for Constitutionalism in Post-Communist Countries, Martinus Nijhoff Publishers, The Hague/London/New York 2002, s. 125-126).

[15] National Round Table Talks.

[16] Sanford, George, **Democratic Goverment in Poland**, Palgrave Macmillan, New York 2002, s. 50.

[17] Sanford (2002), s. 53.

sürecinin önemli bir bileşeni de Katolik Kilisesi'dir. Oldukça gizli yürütülen görüşmelerde Katolik Kilisesi de YMK içinde yer almış, özellikle hassas konuların görüşüldüğü anlarda hakemlik rolü üstlenmiştir.[18] Nihayetinde Nisan ayına gelindiğinde YMK bir uzlaşma metni hazırlamış ve 1952 Anayasası'nda yapılacak değişikliklerinin yönü belirlenmiştir. Polonya'da gerçekleştirilen YMK Macaristan'da olduğu gibi yeni bir anayasadan öte rejimi demokrasiye dönüştürecek değişikliklerin hazırlayıcısı olmuştur.

YMK'nın üzerinde uzlaşmaya vardığı metin, Parlamentonun ikinci kanadı olan Senato'yu ve Başkanlık kurumunu yeniden şekillendirmiş ve yasama-yürütme ilişkilerini büyük ölçüde rasyonalleştirilmiş parlamentarizm doğrultusunda dönüştürmüştür.[19] Böylece Komünist Parti'nin anayasal sistem içindeki ayrıcalıkları ortadan kaldırılırken politik alanın yeniden inşasında diğer aktörlerin de rol alması sağlanmıştır. Bununla birlikte özel mülkiyetin ve serbest pazar ekonomisinin oluşturulmasının anayasal temelleri atılmıştır.[20] Bu çabalar ilk meyvesini Ağustos 1989 tarihinde gerçekleşen seçimlerle birlikte vermiş ve hükümeti büyük oranda muhalif güçler ele geçirmiştir. Mart 1990 tarihinde bir değişiklik daha gerçekleştirerek yeni bir yerel yönetim sistemi meydana getirilmiş, bundan sonraki iki yıl boyunca anayasada görece daha küçük değişiklikler yapılarak anayasanın temel hazırlıkları gerçekleştirilmiştir. Böylece Polonya'yı demokrasiye geçirecek olan yeni anayasanın da ilk safhası tamamlanmıştır. Yeni anayasanın temel ilkeleri ve bu anayasayı hazırlayacak olan parlamentonun altyapısı bu süreç içinde hazırlanmıştır. Bundan sonra yeni anayasanın yapımına ilişkin atılacak somut adımlar belirlenmiştir. Ve bu çerçevede yeni bir anayasa hazırlanması yönünde çeşitli taslak metinler oluşturulmuş, bunlar gerek parlamento içinde meydana getirilen komitelerce gerekse parlamento dışındaki siyasal örgütlerden ve kişilerden toplanan görüşler etrafında şekillendirilmiştir. Bu sırada 1992 yılında en kapsamlı değişikliklerden biri yapılmış, ülkeyi 1997 Anayasası yapılana kadar olan süreçte yönetecek olan ve 1992 (geçici) Anayasası olarak da adlandırılan belge ortaya çıkmıştır. 1992 Anayasası ile Fransız tipi yarı-başkanlık sisteminin bir benzeri

[18] Garlicki, Lech, "Constitution Making, Peace Building, and National Reconciliation: The Experience of Poland", (Bkz. www.constitutionnet.org...(Erişim Tarihi: 06.06.2011)).

[19] Garlicki, Lech, "Constitutional Law", **Introduction to Polish Law**, Ed. Stanislaw J. Frankowski, Kluwer Law International, Hague 2005, s. 3.

[20] Rapaczynski, Andrzej, "Constitutional Politics in Poland: A Report on the Constitutional Committee of Polish Parliament", **The University of Chicago Law Review**, Vol. 58, No. 2, Approaching Democracy: A New Legal Order for Eastern Europe (Spring), 1991, s. 601.

ile geleneklerin karması olan, devlet başkanını otoriter ve güçlü bir figür haline getiren düzenlemeler getirilmiştir.[21]

1992 yılında yapılan geçici anayasanın ardından da yeni bir anayasa yapımı konusundaki çabalar artarak devam etmiştir. Bu çerçevede "Anayasa'nıın Hazırlanması ve Yürürlüğe Girmesine Dair Kanun" çıkarılmış ve bu kanunla Parlamentoda yeni bir anayasa komitesi oluşturulması kararı alınmıştır. Komiteye anayasa taslağını hazırlama görevi verilmiştir. Komite çeşitli taslaklar hazırlayarak parlamentoda tartışmaya açmıştır. 1993-1996 arasında özellikle değişen iktidarlar nedeniyle zaman zaman kesintiye uğramakla birlikte anayasa taslağı hazırlamakla görevli yeni komiteler oluşturulmuş, bu komiteler meclis dışından da çeşitli anayasa taslaklarını kabul etmiştir. Daha sonra içinde siyasi partilerin, sendikaların, kiliselerin, akademisyenlerin ve başka profesyonel organizasyonların olduğu bir liste hazırlayarak bunları müzakerelere davet etmiştir. En sonunda nihai bir metin oluşturulmuş ve bu metin 25 Mayıs 1997 tarihinde halkın %52'si tarafından kabul edilmiştir.[22]

II. Macaristan

Macaristan'da anayasa yapım süreci komünizm sonrası Polonya'dakiyle örtüşen bir biçimde iki aşamalı bir gelişim göstermiştir. Bu aşamalardan ilki YMK sürecidir. Komünist parlamenterlerin ve rejimin diğer organlarının temsilcileri sürecin önemli aktörleri olarak ortaya çıkmıştır. YMK aynı zamanda ikinci aşamayı oluşturmuş olan olağan anayasa yapım süreci üzerinde de belirleyici olmuştur.[23]

1988 yılından itibaren kötüye giden Macar ekonomisi ve ardından Komünist rejime karşı halk desteğinin azalması üzerine, iktidarda bulunan Macar Sosyalist İşçi Partisi (MSİP)[24] liderlik kadrosunda bir değişime gitmiştir. Yeni yönetimin yapmaya çalıştığı ilk icraat yeniden halk desteğini kazanmaya çalışmak olmuş ve bu yönde birçok adım atmıştır. 1988 yılının Mart ayından iti-

[21] Priban, Jiri, "Reconstituting Paradise Lost: The Temporal Dimension Of Postcommunist Constitution-Making", **Papers Presented in the Center fort he Study of Law and Society Bag Lunch Speaker Series**, 2003, s. 22. (Bkz. www.law.berkeley.edu...(Erişim Tarihi: 03.06.2011)).

[22] 1997 Anayasası'na giden sürecin ayrıntılı bir incelemesi için bkz. Garlicki, Lech, "Constitution Making, Peace Building, and National Reconciliation: The Experience of Poland", (Bkz. www.constitutionnet.org...(Erişim Tarihi: 06.06.2011)).

[23] Elster (1993), s. 187.

[24] Magyar Szocialista Munkdspcirt (MSZMP).

baren başlayan sokak gösterileri de iktidara dönük ciddi bir uyarı niteliği taşımış ve MSİP'i komünist rejimin toplumsal desteğini tekrar sağlamak amacıyla 1949 tarihli anayasanın değiştirilmesi yönünde adım atmaya zorlamıştır.[25] Bir taraftan ülke içindeki olaylar diğer taraftan MSİP'nin içinde anayasanın değiştirilmesi gerektiği yönündeki ayrışmalar sürerken dönemin Adalet Bakanı Kalman Kulcsar başkanlığında yeni bir anayasa hazırlama komisyonu meydana getirilmiştir. Böylece YMK'na giden sürecin ilk adımı atılmıştır.

Şubat 1989 tarihinde gerçekleşen MSİP'nin merkezi parti komitesi toplantısında 1956 (Macar) Devrimi'nin yeniden yorumlanması gerektiğini savunanlar ile barışçıl bir dönüşümle çok partili parlamenter sisteme geçilmesi taraftarları iki farklı kutbu oluşturmuştur. Komite'de çoğunluk oyu ile barışçıl geçişi savunanlar istedikleri kararları aldırmış, bunun ardından muhalif gruplarla diyalog kurulması yönünde önemli adımlar atılmaya başlanmıştır.[26] Bu diyaloğun kurulmasında YMK önemli bir araç olarak kullanılmıştır. Macarsitan'da YMK süreci üç evre içinde değerlendirilebilir.[27]

Bu evrelerden ilki 22 Mart tarihinde Budapeşte Hukuk Okulu'nda başlayıp 10 Haziran'da sona eren YMK'dır[28]. Bu YMK'na MYSİP'nin başlatmış olduğu liberalizasyon süreci ile birlikte ülkede ortaya çıkan bir çok politik organizasyon ve politik örgüt katılmıştır. Bunların bir kısmı Bağımsız Çiftçi Partisi gibi Komünizm öncesi dönemin partileri, bir kısmı ise yeni kurulan Macar Liberal Partisi (Özgür Demokratlar Birliği), Liberal Parti ile işbirliği yapan genç radikallerin oluşturduğu Genç Demokratlar Federasyon, Demokrat Forum gibi örgütlenmelerdir. Bunların dışında adını Macarların anti-Nazi mücadelesinin önde gelen isimlerinden biri olan Bajcsy Zsilinszky Kórház'dan alan Bajcsy Zsilinszky Kórház Dostları Birliği, Macar Halk Partisi, Bağımsız Sendikalar Birliği ve Hıristiyan Demokratlar dır.

Macaristan YMK'ı da ilk üç ay içinde gerçekleşen ilk toplantılar, anayasa yapım sürecinin hazırlık dönemini meydana getirmiştir. Bunun ardından Haziran-Eylül arasında ikinci YMK süreci gerçekleştirilmiştir. İkinci YMK

[25] Andras Sajo, "The Roundtable Talks in Hungary", Ed. Jon Elster, **The Roundtable Talks**, The University of Chicago Press, Chicago 1996, s. 69-70.

[26] Sajo (1996), s. 71.

[27] Bozoki, Andras, "Introduction: The Significance of the Roundtable Talks", **The Roundtable Talks of 1989 The Genesis of Hungarian Democracy Analysis and Documents**, Ed. Andras Bozoki, Central European University Press, Budapest 2002, s. xxi.

[28] Ellenzéki Kerekasztal (EKA).

döneminin ardından büyük oranda anayasa üzerinde yapılacak olan reform kesinleşmiştir. Ekim 1989 tarihinde mevcut parlamento üçte iki çoğunluk ile üzerinde uzlaşmaya varılmış olan konuları içeren kapsamlı bir anayasa değişikliğini gerçekleştirmiş ve 23 Ekim tarihinde cumhuriyet ilan edilmiştir. Bunun ardından yeni kurulan hükümetin de muhatap olarak alındığı Nisan 1990 tarihinde yapılan genel seçimlere kadar süren üçüncü YMK[29] süreci başlamıştır. Bu süreçte daha ziyade uzlaşmaya varılan ilkeler üzerinden anayasa değişikliği metninin ayrıntıları görüşülmüştür.

18 Ekim 1989 değişikliği ile birlikte Macaristan'da yeni bir Anayasa Mahkemesi ve Sayıştay kurulması kararlaştırılmıştır. Yasama ve yürütme organlarına ilişkin değişiklikler 1990 yılında yapılan seçimlerden sonraya ertelenmiştir.[30]

Anayasanın yapımında YMK'ı belirleyici bir rol üstlenmiş olsa da sürece doğrudan halkın dahil edilmesi de sağlanmıştır. Örneğin devlet başkanının seçiminin serbest seçimler gerçekleştirildikten önce mi yoksa sonra mı yapılması gerektiği ve Anayasa Mahkemesi'nin kuruluşu Kasım ayında yapılan referandum ile belirlenmiştir.[31]

Yeni bir anayasa yapılmadığı halde komünist rejimden demokrasiye geçişte ciddi değişikliklere maruz kalan Macaristan Anayasası'nın yeni formuna kavuşmasında YMK süreci belirleyici bir rol üstlenmiştir. Anayasa metni üzerindeki nihai uzlaşma, sivil toplumun ve önde gelen siyasi organizasyonların eski rejimle karşılıklı olarak gerçekleştirdiği YMK'da ortaya çıkmıştır. Hukuksal bir çerçeveden uzak olan YMK müzakereci bir süreci doğurmuş, sürecin bu niteliği ise anayasa değişikliklerinin eski rejimle muhalifler arasında gerçekleşen bir "pakt" olmasını sağlamıştır.[32]

1989 yılında Komünist rejimden demokrasiye geçişte anayasasını ciddi değişikliklere tabi kılan Macaristan, 2011 yılında yepyeni bir anayasayı kabul etmiştir.[33] Ancak bugün Macaristan 1989'dan farklı olarak yeni anayasasının

[29] Bozoki (2002), s. xxi.

[30] Dezso, Marta Deszo, Bernadette Somody, Attila Vincze, Eszter Bodnar, Nora Novoszadek, Beatrix Vissy, **Constitutional Law in Hungary**, Kluwer Law International, 2010, s. 30.

[31] Halmai, Gabor, "The Reform of Constitutional Law in Hungarry After Transition", **Legal Studies**, Vol. 18, No. 2, 1998, s. 191.

[32] Halmai (1998), s. 189.

[33] Yeni Macar Anayasası 18 Nisan 2011 tarihinde 386 üyeli parlamentoda 262 evet oyu ile kabul edilmiştir. 25 Nisan 2011 tarihinde ise devlet başkanı tarafından onaylanmıştır. Anayasa

hazırlanışındaki sorunları tartışmaktadır. Bunun temel nedeni ise anayasanın hazırlanma sürecindeki bazı meşruiyet sorunlarıdır.

Yeni anayasa parlamentoda çoğunluğu elinde bulunduran merkez sağ FIDESZ-KDNP[34] iktidarı tarafından hazırlanan ve sosyalist MSZP[35] ve (yeşil) liberal LMP'nin[36] karşı çıktığı bir taslak üzerinden hazırlanmıştır. Bu süreç içinde anayasaya ilişkin en önemli tepki, yapım sürecinin sınırlı bir katılımla gerçekleştirilmiş olmasına ilişkindir. Bu nedenle demokratik ilkelerle bağdaşmayan bir sürecin ürünü olarak değerlendirilmektedir.

Her şeyden önce yeni bir anayasaya ihtiyaç olup olmadığı konusu ciddi bir biçimde toplumda tartışılmamıştır. Bunun dışında anayasanın taslağının hazırlanması da kamuoyunun tartışmasına kapalı bir süreç içinde gerçekleşmiştir. Anayasa'nın meclisteki görüşmelerinde anayasanın meşruiyetine gölge düşürecek bazı uygulamalar ortaya çıkmıştır. Örneğin anayasanın parlamentodaki görüşmeleri 14 Mart 2011 tarihinde başlamış ve 18 Nisan 2011'de ise anayasa kabul edilmiştir. Bu süre bir anayasanın tartışılıp kabul edilebilmesi için oldukça kısadır. Dolayısıyla yalnızca anayasanın hazırlanmasında değil, kabul edilmesi de katılımcı ve müzakereci bir ortamdan uzakta gerçekleşmiştir.[37]

III. Bulgaristan

Post-komünizm sürecinde demokratik bir rejimi inşa etmek için anayasal sisteminde önemli değişiklikler meydana getiren bir diğer ülke Bulgaristan'dır. Bulgaristan'ın geçiş sürecinde Macaristan ve Polonya'da olduğu gibi YMK, yeni sistemin oluşturulmasında ve toplumsal güçler arasında uzlaşmanın ortaya çıkmasında etkin bir rol oynamıştır. Ancak bu ülkelerden farklı olarak geçiş dönemi ne tam bir "pakt" ne de tam bir "müzakere" niteliği göstermiştir. Geçişin ana dinamiği iktidarın kontrolü altında gerçekleşen bir

1 Ocak 2011 tarihinde yürürlüğe girecektir.

[34] Macar Yurttaş Birliği-Hıristiyan Demokrat Halk Partisi.

[35] Macar Sosyalist İşçi Partisi.

[36] Başka Siyaset Mümkün Hareketi.

[37] Macar Anayasası'nın yapım sürecine ilişkin bazı tartışmalar için bkz. Arato, Andrew, "Constitution Making in Hungary and the 4/5 Rule", 2011, (Bkz. http://www.comparativeconstitutions.org/... (Erişim Tarihi: 05.06.2011); "The Third Wave-the New Constitution of Hungary", (Bkz. http://tasz.hu/... (Erişim Tarihi: 05.06.2011); "Thousands Protest Over Hungary Constitution Change", (Bkz. http://www.reuters.com/... (Erişim Tarihi: 05.06.2011); Ratip, Mehmet, "Yeni Macar Anayasası Ne Anlatıyor?", Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı, Mayıs 2011 Değerlendirme Notu, (Bkz. www.tepav.org.tr... (Erişim Tarihi: 01.06.2011)).

reform sürecidir.[38]

Bulgaristan Cumhuriyeti'ni kuran 1991 Anayasası Bulgaristan'ın dördüncü temel yasasıdır. 1991 Anayasası Sovyetler Birliği'nin yıkılmasının ardından Orta ve Doğu Avrupa'da demokrasiye geçişi başlatan domino etkisinin Bulgaristan'daki somut örneğini oluşturmuştur. Ciddi ekonomik sorunların beslediği bir dönemin sonunda ortaya çıkan bu örnek birçok post-komünist ülkede olduğu gibi demokratik anayasa yapımı konusunda önemli dersler sunmaktadır. Bu niteliğini ortaya çıkaran temel nedenlerin başında ise anayasa yapımının katılımcı niteliğidir.

1991 anayasasına giden süreci iki ana evre içinde değerlendirmek mümkündür. Bunlardan birincisi önceki örneklerde olduğu gibi YMK süreci, ikincisi ise üzerinde uzlaşılan ilkelerin uygulamaya geçirilmesidir.

Bulgaristan'ın anayasal sisteminin demokratik ilkelere bağlanması yönündeki talepler 1989 yılının sonlarına doğru ortaya çıkmıştır. Bu taleplerin muhalif bir karaktere bürünmesinde muhalif güçleri aynı çatı altında toplayan Demokratik Güçler Birliği'nin önemli etkisi olmuştur. Elliye yakın örgütten meydana gelen bu güç birliğiden ondört örgüt daha sonra YMK'na katılmıştır.[39] Bunlar, Bulgaristan İşçileri Sosyal Demokratik Partisi, Nikola Petkov Bulgar Çiftçi Birliği, 1945 Sonrası Mağdurları Kulübü, Bağımsız İnsan Hakları Derneği, Ecoglasnost Bağımsız Derneği, Podkrepa Bağımsız İşçi Federasyonu, Glasnost ve Demokrasi Kulübü, Sivil Girişim Hareketi, Dinsel Hakların Korunması Komitesi, Vicdanın ve Ruhsal Değerlerin Özgürlüğü Hareketi, Bağımsız Öğrenci Toplulukları ve Radikal Parti'dir.[40]

Görüldüğü üzere YMK'ya katılan grupların en önemli özelliği toplumun çok farklı kesimlerini temsil ediyor olmasıdır. Böylece YMK'nın çoğulcu bir yapıda ortaya çıkması sağlanmıştır. Bulgaristan Komünist Partisi'nden Aralık 1989 tarihinde yapılan bir açıklama ile Demokratik Güçler Birliği ile YMK'ya başlayabilecekleri açıklanmış ve Sofya'da yer alan ulusal meclis binasında Ocak 1990 tarihinde ilk tur toplantılar gerçekleştirilmiştir.[41] Bu görüşmelerin sonunda YMK'nın statüsünü ve rolünü düzenleyen bir belge ile

[38] Gönenç (2002), s. 143.

[39] Melone, Albert P., "Bulgaria's National Rountable Talks and the Poltics of Accommodation", **International Political Science Review**, Vol. 15, No. 3, 1994, s. 260.

[40] Melone (1994), s. 260.

[41] Melone (1994), s. 261.

demokratik bir politik sisteme geçiş noktasında bir ulusal uzlaşmanın gerçekleştirildiği duyurulmuştur.[42] Ardından Mart 1990'da ikinci grup görüşmelere geçilmiş ve Demokratik Güçler Birliği yeni görüşmelerde gündemlerinin yeni anayasa değişikliği, yeni bir seçim kanunu ve genel seçimlerin tarihi olduğunu ilan etmiştir.[43] 30 Mart 1990 tarihinde YMK, Bulgaristan Halk Cumhuriyeti Anayasası'nda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Temel İlkeler ve Görüşler Yasası'nı kabul etmiş ve ekonomik sistem, temel hak ve özgürlükler, parlamenter demokrasiye geçiş aşamasında devletin erklerinin nasıl yapılandırılacağına, sorumlu bir hükümetin nasıl oluşturulması gerektiği ile seçimlerin yapılması konusunda atılacak adımları tespit etmiştir.[44] YMK aracılığıyla sağlanan ulusal konsensüsün ardından sıra anayasa yapımının ikinci aşaması olan anayasa taslağının oluşturulmasına gelmiştir. Bu noktada çıkarılan bir seçim yasası ile yeni bir Büyük Millet Meclisi oluşturulmuş, dört yüz parlamenterden oluşan bu meclise anayasa taslağı hazırlama ve kabul etme yetkisi verilmiştir. Bu meclis klasik anlamıyla bir kurucu meclis olmaktan öte, yasama işlevi ile de donatılmıştır.[45] Daha sonra meclis tarafından hazırlanan taslak, çeşitli gözden geçirmeler ve tartışmaların ardından yürürlüğe girmiştir.

IV. Güney Afrika

Güney Afrika Cumhuriyeti'ni kuran 1996 tarihli Anayasa, anayasa yapımının günümüzde aldığı katılımcı niteliğin önemli aşamalarından biri olarak kabul edilmektedir. Güney Afrika Anayasası'nı meydana getiren tarihsel tecrübe daha sonra benzer tecrübeler yaşayan ülkeler açısından önemli dersler alınmasını sağlamıştır.

Güney Afrika'nın anayasal tarihi üç farklı dönemden oluşmaktadır. Bunlardan ilki 1909-1910 dönemidir. Bu dönemin temel yasası Bağımsız Güney Afrika Birliği'ni kuran 1909 yasasıdır. İkinci dönem 1910 ile 1990 arasındaki zaman dilimini kapsamaktadır. 1961 yılında beyazların oylarıyla 1909 tarihli yasa yürürlükten kaldırılarak Güney Afrika Cumhuriyeti'ni kuran ana-

[42] Melone (1994), s. 267.

[43] Kolarova, Rumyana and Dimitr Dimitrov, "The Roundtable Talks in Bulgaria", **The Roundtable Talks and the Breakdown of Communism**, Ed. Jon Elster, The University of Chicago Press, Chicago 1996, s. 191.

[44] Melone (1994), s. 270.

[45] Tanchev, Evgeni, Martin Belov, and Cristian Ionescu, **Constitutional Law of 2 EU Member States: Bulgaria and Romania: The 2007 Enlargment**, Kluwer Law International, Deventer 2008, s. 35.

yasa kabul edilmiştir. 1983 yılında ise devlet organlarını yeniden düzenleyen yeni bir anayasa yapılmış ve apartheid'i (ırk ayrımcılığı) sona erdiren 1993 (geçici) Anayasası'na kadar yürürlükte kalmıştır.

1993 tarihinde Milliyetçi Parti'nin (MP) uyguladığı ırk ayrımcılığı politikasına karşı giderek artan dış baskılar mevcut anayasanın değiştirilmesi sürecini başlatan ana etkenlerden biridir. Başta Afrika Ulusal Kongresi (AUK) ve yasaklı olan birçok politik organizasyonun faaliyetleri yeniden başlarken, uzun yıllardır hapiste bulunan muhalif lider Nelson Mandela serbest bırakılmıştır. 1993 yılında ise yeni anayasanın yapılmasına dair somut adımlar atılmaya başlanmıştır. Bu adımlardan ilkini iktidar partisi MP ile AUK ve diğer muhalif politik organizasyonlar arasında başlayan görüşmeler oluşturmuştur. Bu görüşmeler Demokratik Güney Afrika Konvansiyonu (DGAK) çatısı altında gerçekleştirilmiştir.[46] Konvansiyonun ana gündem maddeleri yeni bir anayasa, geçici hükümetin kurulması, ülkenin geleceği, değişikliklerin uygulanma süreci ve seçim sistemidir.[47] Ancak DGAK görüşmelerinde ortaya çıkan uzlaşmazlık sonucu Partilerarası Uzlaşma Süreci (PAUS) adı altında görüşmeler devam etmiştir.

Yapılan görüşmeler sonunda geçici bir anayasa yapılması kararı alınmıştır. Yeni bir anayasa yapılana kadar yürürlükte kalması kararlaştırılan geçici anayasa 1993 yılında halkoyuna sunularak kabul edilmiştir. Geçici anayasa ile bir Milli Birlik Hükümeti oluşturulmuş, Senato ve Millet Meclisi'nden oluşan yeni bir kurucu meclis meydana getirilmesi kararlaştırılmıştır. Bu mecliste yedi siyasi partiden aldıkları oy oranına göre belirlenen 490 temsilci yer almıştır.[48]

Geçici Anayasa herhangi bir tarafın görüşlerinin tamamının anayasaya aktarılmasından ziyade bir orta yol üzerine inşa edilen ilkeler temelinde yükselen bir anayasa olarak doğmuştur.[49]

---

[46] Güney Afrika'nın anayasal gelişmeleri için bkz. "Constitutional History of South Africa", (Bkz. http://www.constitutionnet.org... (Erişim Tarihi: 09.06.2011)).

[47] "The CODESA Negotiations", (Bkz. http://www.sahistory.org.za... (Erişim tarihi: 09.06.2011)).

[48] Bu meclisin oluşumu ve çalışma usulüne ilişkin olarak bkz. "Constitutional Assembly Structures and Working Methods", (Bkz. http://www.c-r.org... (Erişim Tarihi: 08.06.2011)).

[49] Ebrahim, Hassen, Constitution-making in South Africa-A Case Study, House of Commons, 1999, (Bkz. www.dastuur.org... (Erişim Tarihi: 08.06.2011)).

Güney Afrika'yı anayasa yapımında önemli bir örnek haline getiren en önemli özelliğinin oldukça başarılı bir katılımcı süreci yönetebilmesi olduğu söylenebilir. Süreç içinde yalnızca katılım gerçekleşmemiştir. Katılan bireylerin ya da kurumların görüşlerinin de anayasanın içeriğine etki etmesine imkân tanıyacak araçlar kullanılmıştır. Açıklık, şeffaflık, erişilebilirlik ve hesap verebilirlik bu sürecin önemli özelliklerindendir. Bunun sağlanabilmesi için de özellikle toplum ve medya ile ilişkilere önem verilmiştir. Bu amaçla Anayasa Meclisi içinde bir medya servisi kurulmuş, yazılı ve görsel basında çeşitli reklam kampanyaları yürütülmüştür. Böylece kamuoyu anayasa hakkında bilgilendirilmiştir. Bilgilendirme sürecine halk doğrudan erişim imkânına da kavuşturulmuştur. Ücretsiz telefon hatları ve farklı kamusal imkânlar oluşturularak kamuoyunun sürekli bir biçimde sürece katılması sağlanmıştır. Bununla beraber sürecin her aşamasının kamuoyunun gözü önünde gerçekleşmesinin sağlanması için çeşitli mekanizmalar kurulmuştur. Örneğin süreçte atılan her adımdan süreçle ilgili olan herkes haberdar edilmiştir. Yine sürecin sürekli olarak kendini tekrar gözden geçirebilmesi ve yenilemesi sağlanmış, zaman zaman halkın sürece olan ilgisini ölçmeye dönük çeşitli anketler kullanılarak, sürecin başarısı ölçülmeye çalışılmıştır.[50]

Sürecin iki önemli aktörünü sivil toplum kuruluşları ve siyasi partiler meydana getirmiştir. Özellikle (Anayasal) Kamuoyu Toplantıları aracılığıyla siyasi partiler süreçte aktif bir biçimde yer alma şansı yakalamıştır. Bu şekilde Anayasa Meclisi süreç içindeki işlevlerini sürece katılımda (kırsalda yaşayan halk gibi) dezavantajlı olan toplum kesimlerine anlatabilmişlerdir. Ve bunun sonunda bir (anayasal) eğitim programı geliştirilmiştir. Şubat-Ağustos 1995 tarihleri arasında 26 toplantı gerçekleştirilmiş, bu toplantılara 20.549 kişi ve 717 organizasyon katılmıştır.[51]

Sürecin bir diğer önemli aktörü sivil toplum kuruluşlarıdır. Kamu yönetimi, güvenlik hizmetleri, hak ve özgürlükler vb. konularda danışmanlık yapabilecek her türlü sivil toplum kuruluşundan bilgi alınması hedeflenmiş ve bu yönde bir ulusal program meydana getirilerek çeşitli toplantılar ve seminerler gerçekleştirilmiştir. Mayıs- Haziran 1995 tarihleri arasında gerçekleştirilen bu toplantılarda 596 sivil toplum örgütünün ve uluslararası uzmanın görüşlerine başvurulmuştur.[52]

[50] Ebrahim (1999), s. 12-13.

[51] Ebrahim (1999), s. 14.

[52] Bkz. Ebrahim (1999), s. 16.

Süreç içinde medya organları da anayasal konuların tartışıldığı önemli bir forum özelliği göstermiştir. Gazeteler, televizyon ve radyo programları, internet sitelerinde "Anayasal Tartışmalar" başlığında forumlar düzenlenmiştir. Tartışmalara, Anayasa Meclisi'nden, siyasi partilerden, sivil toplum örgütlerinden ve halktan temsilciler katılmıştır. Benzer biçimde Anayasa Meclisi de resmi bir gazete çıkararak gelişmelerden halkı haberdar etmiştir.[53] Böylesi katılımcı bir stratejinin izlenmesi sonucu anayasaya dair halktan yaklaşık 1.7 milyon dilekçe alınmıştır. Daha sonra taslak bir anayasada kaynaklık edecek bir "Çalışma Taslağı" hazırlanarak yaklaşık beş milyon kopya ülke çapında dağıtılmıştır. Kasım 1995 tarihinde dağıtıma başlanan bu taslağa ilişkin kamuoyu tartışmaları Şubat 1996 tarihine kadar sürmüş ve taslağa ilişkin görüşler toplanmıştır. Bu şekilde anayasayı üretecek sürecin ikinci aşamasına geçilmiş ve artık anayasada yer alacak spesifik konulara ilişkin konular tartışılmıştır. Ardından Anayasa Meclisi (final) taslağa son şeklini vererek on bir dilde yedi milyon kopya dağıtılmıştır.[54] Mayıs 1996 tarihinde anayasaya son şekli verilmiş daha sonra metin Anayasa Mahkemesi tarafından görüşülerek onaylanmış ve Aralık 1996 tarihinde Devlet başkanı Nelson Mandela tarafından yürürlüğe konmuştur.

V. Uganda

Sömürge ve tiranlık sonrası demokrasiye geçiş çabası içinde olan ülkelerden Uganda bağımsızlığını kazandığı tarih olan 1962 yılından bugüne sırasıyla 1962, 1967 ve 1995 yıllarında üç farklı anayasa yapmıştır. Bunlar arasında 1995 Anayasası'nın hazırlanma süreci katılımcılığıyla ön plana çıkmaktadır.

1995 Anayasası'na giden süreci başlatan temel nedenlerin başında ülkenin yaşadığı ekonomik ve politik istikrarsızlıklar gelmektedir. Ülkede yaşanan iç karışıklıklar, insan hakları ihlalleri, isyan hareketleri bu istikrarsızlığın başat göstergeleri olarak kabul edilebilir. 1986 yılında iktidarı ele geçiren başkanlığını Museveni'nin yaptığı Ulusal Direniş Hareketi[55] (UDH), ülkenin yaşadığı istikrarsızlıkların çözümünün ancak anayasal düzenin yeniden inşa edilmesiyle gerçekleşebileceğine inanmaktaydı.[56] UDH'nin yaptığı ilk işler-

[53] Bkz. Ebrahim (1999), s. 19-20.

[54] Bkz. Ebrahim (1999), s. 22-25.

[55] National Resistance Movement (NRM).

[56] Furley, Oliver and James Katalikawe, "Constitutional Reform in Uganda: The New Approach", **African Affairs**, 96, 1997, s. 244.

den biri Anayasa ile İlişkiler Bakanlığı kurmak olmuştur. Bu bakanlığın temel görevi yeni bir anayasa için gerekli düzenlemeleri yaparak anayasa yapım sürecinin işleyişini sağlamaktı. Bu çerçevede UDH'nin gündemine aldığı süreç şu şekilde işlemiştir:[57]

1. (Yargıç Ben Odaki'nin başkanlığında) bir Anayasa Komisyonu oluşturulması ve faaliyete geçirilmesi

2. Bir kurucu meclis için seçim hazırlıklarının yapılması

3. Anayasayı yürürlüğe sokmak üzere Kurucu Meclis'in uygulamaya geçmesi

Anayasa yapım sürecinin aşamaları bu şekilde belirlendikten sonra 1988 yılında çıkarılan 5 no' lu bir yasa ile Uganda Anayasa Komisyonu (UAK) kurulmuştur. Komisyonun yirmi bir üyeden oluşması ve bu üyelerin anayasal işler bakanlığına danışılarak, devlet başkanı tarafından atanması öngörülmüştür. Komisyonun başkanı aynı zamanda bir yüksek mahkeme yargıcıyken, başkan yardımcısı siyaset bilimi profesörleri, sekreteri ise tarih profesörleri içinden atanmıştır.[58]

UAK'nun yaptığı ilk iş bir kurucu meclis oluşturabilmek için gerekli altyapıyı hazırlamak olmuştur. Bunun için Şubat 1989-Aralık 1992 tarihleri arasında tüm ülkeyi kapsayan bir çalışma başlatmıştır. Bu kapsamda 86 seminer, 870 eğitici forum gerçekleştirmiş, gözlemlerini raporlaştırarak, 25,547 raporu analiz etmiş, öğrenciler arasında bir makale yarışması düzenlemiş, medya organlarında tartışma programları organize etmiş ve sonunda taslak bir anayasa metni ile bir tavsiye raporu oluşturularak devlet başkanına sunulmuştur. Böylece anayasa yapım sürecinin de ilk safhasını tamamlamıştır.[59] Hazırlanan raporda mümkün olduğunca ülkedeki herkesi temsil eden doğrudan seçilmiş temsilcilerle sivil toplum temsilcilerinden oluşan bir kurucu meclis oluşturulması tavsiye edilmiştir. Hükümete sunulan bu rapor kabul edilmiş ve 214 seçim bölgesini temsil eden 284 delegeden oluşan bir kurucu meclis kurulması kararlaştırılmıştır. Bu mecliste ayrıca, UDH, Ulusal Sendika Organi-

[57] Wapakhabulo, Hon J. F., "Uganda's Experience in Constitution Making", (Bkz. www.commonlii.org... (Erişim Tarihi: 06.06.2011)).

[58] Odaki, Benjamin J., "The Challenges of Constitution-making and Implementation in Uganda", **Constitutionalism in Africa: Creating Opportunities, Facing Challenges** , Joseph Oloka-Onyango, Fountain Publishers, 2001, s. 268-269.

[59] Moehler, (2006), s. 281.

zasyonu, 1980 yılında yapılan seçimlere katılmış siyasi partiler, Ulusal Gençlik Konseyi, Ulusal Özürlüler Birliği temsilcileri de yer almıştır.[60] Meclis, Mayıs 1994 tarihinde yemin ederek göreve başlamıştır. Kendi içinde de çalışma komitelerine ayrılan meclis, kararlarını olabildiğince konsensüse dayalı olarak almıştır. Taslak anayasa üzerinde çalışmalarını sona erdiren meclis 22 Eylül 1995 tarihinde anayasaya son şeklini vererek kabul etmiş ve anayasa 8 Ekim 1995 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Taslak anayasanın yaklaşık %80'lik kısmı nihai anayasa metnine yansımıştır.[61]

VI. Nepal

Bugün Nepal 2007 yılında yürürlüğe giren geçici bir anayasa ile yönetilmekte ve yeni bir anayasa yapım süreci devam etmektedir. Nepal'in yeni bir anayasaya ihtiyaç duymasını sağlayan temel nedenin çatışma sonrası bir toplumda ortaya çıkan siyasal, sosyal ve ekonomik sorunları çözme çabası olduğu söylenebilir. Nepal'deki sürecin öne çıkan karakteristiklerinin başında öngördüğü kapsayıcılık gelmektedir.

Nepal'de yeni bir anayasa ihtiyacını doğuran koşullar esas itibariyle 1990 Anayasası'nın getirmiş olduğu anayasal sistemle yakından ilgidir. Her ne kadar anayasa çok partili bir parlamenter demokrasi öngörmüş ise de bunun uygulanması noktasında ciddi sıkıntıları söz konusu olmuştur. Özellikle sisteme katılım noktasında baş gösteren bu sorunların kaynağının çeşitli toplum kesimlerinin siyasal sistemden dışlanmaları yer almaktadır. Özellikle bu ayrımda etkili olan neden devletin resmi din olarak ilan ettiği Hinduizm ve beraberinde getirdiği kast sistemidir. Nepal gibi çok dilli ve çeşitli etnik grupların meydana getirdiği bir ülkede böylesi bir yapı ciddi sorunların kaynağı haline gelme potansiyelini taşımaktadır.[62] Nitekim toplumun önemli bir kısmını siyasal, sosyal ve ekonomik hayata katılım noktasında ayrımcılığa tabi kılan bu sistem aynı zamanda 1990 anayasasının da en önemli sorunlarından biri olarak gösterilmektedir.[63] Bununla birlikte 1990'lı yılların ortalarında Maositlerin başlatmış olduğu başkaldırı ve 2002-2005 yılları arasında Kral

[60] Wapakhabulo, Hon J. F., "Uganda's Experience in Constitution Making", 2001, (Bkz. www.commonlii.org... (Erişim Tarihi: 06.06.2011)

[61] Odaki, (2001), s. 282.

[62] Ghai Yash, "Ethnicity, Identity, Participation and Social justice: A Constitution for New Nepal?", (Bkz. http://jenni.uchicago.edu... (Erişim Tarihi: 11.06.2011)).

[63] "Creating the New Constitution: A Guide for Nepali Citizens, Ed. Yash Ghai and Jill Cottrell, **International Institute for Democracy and Electoral Assistance**, 2008, s. 43.

Gyanendra'nın otoriter yönetimi ülke içindeki kaotik ve çatışmacı ortamı beslerken, anayasanın politik sistemi yönetmedeki yetersizliklerinin ortaya çıkarmıştır. Bu sayılan sorunların çözmek noktasında siyasi partilerin de herhangi bir varlık gösterememesi, toplum nezdinde meşruiyetlerini yitirmelerine neden olmuştur.[64]

Ülkenin içinde bulunduğu bu tablo Nepal'in anayasa yapım sürecinin de karakterini belirlemiştir. Yedi siyasi parti ve Maoistler bir araya gelerek, mevcut durum için bir çözüm önerisi oluşturmuştur. Yeni bir sosyal, siyasi ve ekonomik düzen kurabilmek için yeni bir anayasanın gerekli olduğu noktasında uzlaşan bu güçler 2005 yılında bir YMK düzenleyerek, yeni anayasaya giden sürecin karakteri üzerinde uzlaşmıştır.[65] Yapılan bu görüşmelerde[66] "on iki ilke" adıyla bir uzlaşma metni ortaya çıkmıştır. Bu metinde halk egemenliğine yapılan vurgu dikkat çekici gözükmektedir. Dolayısıyla ortaya çıkacak bir anayasanın tüm halkı kapsayan bir anayasa olması gerektiği üzerinde bir uzlaşma sağlanmıştır.[67] Böylece 1990 Anayasası döneminde marjinalize edilmiş ve dışlanmış toplum kesimlerinin de anayasa sürecine katılmalarının amaçlandığı söylenebilir.[68] Bunlar dışında monarşi ile mücadele edilmesi gerekliliği ve halkın demokrasinin inşasında alması gereken aktif rol ve bir kurucu meclis tarafından yeni bir anayasanın yapılması zorunluluğu da yine bu uzlaşmada ifade bulmuştur.

Nepal'in anayasa yapım süreci önceki örneklere benzer özellikler göstermektedir. Bu sürecin ilk aşamasını mevcut anayasanın sorunlu yönlerinin değiştirilmesi ya da tamamen ortadan kaldırılması için geçici bir anayasa ile geçici bir hükümet kurulması oluşturmuştur. Geçici anayasa aynı zamanda anayasayı yapacak olan kurucu meclisin de hukuki çerçevesini belirlemiştir. Buna göre kurucu meclis bağımsız adaylar içinden çoğunluk esasına göre seçilenler, parti listelerinden seçilenler ve bakanlar kurulu tarafından belirlenen adaylar olmak üzere üç farklı kaynaktan beslenmiştir. Ancak daha sonra mec-

[64] Creating the New Constitution: A Guide for Nepali Citizens...., s. 44.

[65] Creating the New Constitution: A Guide for Nepali Citizens...., s. 44.

[66] Seven Party Alliance.

[67] "Constitution Making in Nepal: Report of a Conference Organized by the Constitution Advisory Support Unit", **UNDP**, 2007, s. 36.

[68] Nepal sürecini önemli bir özelliğini tüm toplumu kapsama iddiası olduğu söylenebilir. Bu süreci kapsayıcı demokrasi kavramı içinde ele alan bir çalışma için bkz. Dahal, Samanta, "Post Conflict Constitution Making in Nepal: Towards Inclusiveness in Democracy, Federalism Working Paper Series, 2008, (Bkz. http://ssrn.com... (Erişim Tarihi: 11.06.2011)).

liste oluşan bu kompozisyonun kapsayıcılığına ilişkin ortaya çıkan protestolar sonucunda üye sayısı 601'e çıkarılmıştır.[69]

2008 yılında oluşturulan Nepal kurucu meclisi ikili bir işlev yerine getirmektedir Bir tarafta anayasayı hazırlarken, diğer taraftan da olağan yasama meclisi göreviyle donatılmıştır. Ayrıca meclis üyeleri önemli ayrıcalıklarla donatılmıştır. Örneğin ifade özgürlüğü ciddi bir koruma altına alınmıştır. Ancak geçici anayasanın başlangıç kısmında; "Nepal halkın bu anayasanın çerçevesini çizme hakkına sahip olduğu" ifade edilse de kurucu meclis halkın sürece katılımı konusunda beklenen performansı sağlayamamış gözükmektedir. Bunun temel sebeplerinin başında sürecin siyasi partiler tarafından domine ediliyor olması gelmektedir.[70]

Bu makalenin yazıldığı tarih itibariyle Nepal henüz anayasasına yürürlüğe sokamamış, halen 2007 tarihli geçici anayasa ile yönetilmektedir. Geçici Anayasaya göre kurucu meclis toplandıktan iki yıl sonra anayasayı tamamlamak zorundadır. 28 Mayıs 2010 tarihinde tamamlanması öngörülen anayasanın tamamlanması bir yıl ertelenmiştir. Mayıs 2011 tarihi itibariyle de anayasanın tamamlanmasının bir yıl daha ertelenmesi gündemdedir. Bu da Nepal halkında ciddi bir rahatsızlığın baş göstermesine neden olmuştur.[71]

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Yukarıdaki örneklerden hareket edildiğinde anayasa yapımında gelen paradigmatik değişimin iki temel boyutu göze çarpmaktadır. Bunlardan birincisi anayasa yapım tekniğinin kullandığı araçlar ikincisi ise bu araçları ortaya çıkaran değerlerdir. Teknik açıdan bakıldığında öncelikle demokratik seçimlerle belirlenmiş ve anayasayı onaylayacak bir meclis oluşturulmaktadır. Bu meclisin görev alanı yapılan geçici bir anayasa ile çizilmekte ve yapısal olarak hem Avrupa (Fransız) tipi kurucu meclisten hem de Amerikan tipi (1787-88) kurucu meclisten farklıdır. Bu nedenle bu meclise "kurucu meclis" değil "anayasa meclisi" adını verilmektedir. Bu açıdan bakıldığında yeni paradigmanın teknik açıdan karakteristikleri şunlardır: [72]

[69] Creating the New Constitution: A Guide for Nepali Citizens...., s. 50-53.

[70] Creating the New Constitution: A Guide for Nepali Citizens...., s. 61.

[71] "Nepal'de Anayasa İçin Genel Grev", **CNNTÜRK**, 13 Mayıs 2011.

[72] Arato, Andrew, "Post Sovereign Constitution-making in Hungary: After Succes, Partial Failure, and Now What?, Part one", (Bkz. http://lapa.princeton.edu...(E.T. 20.05.2011)).

1. Anayasa yapımı iki aşamadan oluşmaktadır. Birinci aşama aynı zamanda ikinci aşamayı belirlemektedir.
2. Birinci aşamada yuvarlak masa konuşmalarının bir ürünü olarak meydana gelmektedir. Yuvarlak masa konuşmaları meşruiyetlerini seçimle işbaşına geliyor olmaktan değil, sivil toplumu temsil ediyor olmalarından başka bir ifadeyle çoğulcu karakterinden almaktadır.
3. Hukuk sistemi anayasa yapım sürecinde herhangi kesintiye uğramamaktadır. Bu devamlılığın temelinde mevcut parlamento yer alır. Geçici anayasada dahil yeni oluşturulan tüm hukuki belgeleri bu (eski) parlamento onaylamaktadır.
4. Geçici anayasa ile önemli yetkilerle donatılmış bir anayasa mahkemesi[73] oluşturulmaktadır.

Yeni paradigmanın ikinci boyutunu ise benimsediği değerler oluşturmaktadır. Anayasaların meşruiyetini belirleyen temel faktörlerin başında nasıl yapıldıkları gelmektedir. Anayasanın yapım yöntemi aynı zamanda anayasaya aktarılan değerlerin de belirleyicisidir. Kullanılan yöntemin otokratik ya da demokratik karakteri, anayasanın birey-otorite ilişkisinde kullandığı dengeyi de etkilemektedir. Dolayısıyla yapım süreci demokratikleştiği oranda bu dengenin bireyin lehine olması kaçınılmazdır. Bu açıdan bakıldığında yukarıdaki incelemenin ortaya çıkardığı en önemli sonuç, egemen paradigmanın geldiği nokta daha kapsayıcı, daha katılımcı ve uzlaşmacı bir anayasa yapım sürecini ortaya çıkardığıdır. Ancak ülkeler arasında bu üç unsura verilen ağırlık konusunda çeşitli farklılıklar söz konusudur.

Polonya, Macaristan ve Bulgaristan Sovyetler Birliği'nin yıkılmasının ardından bağımsızlıklarını kazanmış ülkelerdir. Her üçünde de uzun yıllar komünist yönetimle idare edilmiş ve anayasal sistemleri bu ideolojinin üzerine inşa edilmiştir. Bağımsızlığın kazanılmasının ardından her üç ülkede de artan muhalif unsurlar, sistemi demokrasi yönünde değişmeye zorlamış ve bu du-

[73] Yeni paradigmayı klasik modelden ayıran bir diğer önemli özelliği halk tarafından hazırlanan anayasa taslağının şekillenmesinde ve kabul edilerek yürürlüğe girişinde son sözü söyleme yetkisinin büyük oranda anayasa mahkemelerine bırakılmış olmasıdır. Mahkemenin bir hakem olarak sürecin kontrolünü elinde bulundurması ve ortaya çıkacak yeni anayasanın karakteri üzerinde etkili olması kaçınılmazdır. Kuşkusuz böylesi bir mekanizmanın varlığı sürecin demokratikliği noktasında soru işaretleri doğurmaktadır. Atanmış yargıçların halkın iradesi üzerine ipotek koymasını gündeme getiren bu sorunun aşılmasında (Güney Afrika, Polonya ve Macaristan örneklerinden yola çıkıldığında) yargıçların demokratik ilkelere ne ölçüde bağlı kaldıkları belirleyici olmaktadır.

rumun beraberinde getirdiği bir sonuç ya mevcut anayasaların değiştirilmesi ya da yeni bir anayasanın yapılması olmuştur. Anayasalar yapılırken de mevcut yönetim ile muhalefet arasında müzakere- pazarlık süreci gerçekleşmiş ve yeni anayasanın temel ilkeleri bu süreç içinde içinde ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla değişim talebinde bulunan unsurların istekleri bu süreç içinde şekillendirilmiş, ardından demokratik seçimler gerçekleştirilerek, yeni anayasayı yapan meclisler ortaya çıkmıştır. Ancak burada Macaristan'ın 2011 yılında yaptığı yeni anayasaya dikkat çekmek gerekmektedir. Önceki tecrübesinin aksine, özellikle halk katılımı noktasında ciddi meşruiyet problemleri yaşayarak yeni bir anayasa yapım süreci geçirmiştir. Bu da yeni paradigmadan bir sapmayı göstermektedir.

Güney Afrika tecrübesi, demokratik anlamda anayasa yapım tecrübeleri içinde oldukça önemli bir örnektir. Güney Afrika'da anayasa yapımını ortaya çıkaran temel saik, diğer örneklerde olduğu gibi otoriter bir yönetimden demokratik bir yönetime geçiş talebidir ve yine ciddi bir müzakere ve pazarlık sürecinin ürünü olan ilkeler üzerine inşa edilmiş bir anayasa söz konusudur. Ancak diğer örneklerden farklı biçimde oldukça kuvvetli bir sivil toplum katılımının gerçekleştiği görülmektedir.

Uganda ve Nepal'de anayasayı ortaya çıkaran sürece dikkat edildiğinde sürecin oldukça çatışmacı bir nitelik gösterdiği söylenebilir. Her iki ülkede de ciddi anlamda bölünmüş bir toplumsal yapının varlığı bu çatışmacılığı körüklemiştir. Dolayısıyla anayasa yapımı çatışma sonrası bir süreçte gerçekleşmiştir. Bunun önemli bir sonucu, özellikle Nepal'de, sürecin kapsayıcı bir biçimde şekillendirilmesidir. Ancak bu iki örnekten çıkarılması gereken başka bir ders, süreçlerin işleyişinde meydana gelen sorunlardır. Gerek Uganda'da gerekse Nepal'de kapsayıcı, katılımcı bir anayasa yapımı süreci tasarlanmış olmasına rağmen, pratikte bunun hayata geçirilmesinde ve buna bağlı olarak anayasaların nihai metinlerinde bir uzlaşma sağlanmasında ciddi sıkıntılar baş göstermiştir. Örneğin her ne kadar sivil toplumun katılımı esas alınmış olsa da katılım mekanizmalarında ortaya çıkan manipülasyonlar ya da siyasi partilerin süreç içindeki etkinlikleri sürecin etkin bir biçimde işlemesinin önündeki önemli engellerdir.

Türkiye'nin son dönemde yaşadığı yeni anayasa tartışmaları dikkate alındığında, otoriter karakterli bir anayasal sistemden daha demokratik bir sisteme geçişin bu tartışmaları doğuran ana neden olduğu kabul edilmelidir.

Dolayısıyla buna benzer hatta daha zorlu dönemler yaşayan bir çok ülke geçiş süreci konusunda ciddi tecrübeler sunmaktadır. Kapsayıcılık, katılımcılık ve uzlaşmanın eşlik ettiği bu geçiş süreçleri eksen alındığında, Türkiye'de yapılması muhtemel bir anayasanın da bu temeller üzerinde oluşturulması otorite karşısında bireyi koruyan bir anayasal düzenin ilk şartı olarak görülmelidir.

KAYNAKÇA

ARATO, Andrew, Post Sovereign Constitution-making in Hungary: After Succes, Partial Failure, and Now What?, Part one, http://lapa.princeton.edu/conferences/hungary11/post_sovereign_constitution-making_in_hungary.pdf (Erişim Tarihi: 29.05.2011).

ARATO, Andrew, "Constitution Making in Hungary and the 4/5 Rule", http://www.comparativeconstitutions.org/2011/04/arato-on-constitution-making-in-hungary.html (Erişim Tarihi: 05.06.2011).

ATAR, Yavuz, **Demokrasilerde Anayasal Değişmenin Dinamikleri ve Anayasa Yapımı**, Mimoza Basım Yayım Dağıtım, Konya 2000.

BİLGEN, Ayşe Candaş, "Anayasanın Nasıl Yapıldığı İçeriğini Etkiler mi? Anayasa Yazma Süreçlerinin Dünyadaki Örnekleriyle Son 25 Yılda Edindirdiği Bulgular", http://www.anayasa.org/index.php?option=com_content&view=article&id=51%3Aduenyada-anayasa-yazimi&catid=39%3Amakaleler&Itemid=54&lang=tr

BOZOKI, Andras, "Introduction: The Significance of the Roundtable Talks", **The Roundtable Talks of 1989 The Genesis of Hungarian Democracy Analysis and Documents**, Ed. Andras Bozoki, Central European University Press, Budapest 2002.

"Constitutional History of South Africa", http://www.constitutionnet.org/country/constitutional-history-south-africa Ebrahim, Hassen (1999), Constitution-making in South Africa-A Case Study, House of Commons,

www.dastuur.org/index.php?option=com_docman&task=doc... (Erişim Tarihi: 09.06.2011).

"Creating the New Constitution: A Guide for Nepali Citizens, Ed. Yash Ghai and Jill Cottrell, **International Institute for Democracy and Electoral Assistance**", Katmandu 2008.

DAHAL, Samanta (2008) "Post Conflict Constitution Making in Nepal: Towards Incluveness in Democracy, federalism Working Paper Series, http://ssrn.com/abstract=1300132 (Erişim Tarihi: 11.06.2011).

DEZSO, Marta Deszo, Bernadette Somody, Attila Vincze, Eszter Bodnar, Nora Novoszadek, Beatrix Vissy, **Constitutional Law in Hungary**, Kluwer Law International, 2010.

ELSTER, Jon, "Constitution Making in Eastern Europe: Rebuilding the Boat in Open Sea", **Public Administration**, Vol. 71, Spring-Summer, 1993, s. 169-217.

ELSTER, Jon, "Constitutionalism in Eastern Europe: An Introduction", **The University of Chicago Law Review**, Vol. 58, No. 2, Approaching New Legal Order for Eastern Europe, 1991, s. 447-482.

FOTOPOULOS, Takis, **Towards An Inclusive Democracy: The Crisis of the Growth Economy and the Need for A New Liberatory Project**, , Cassell, London 1997.

FURLEY, Oliver and James Katalikawe, "Constitutional Reform in Uganda: The New Approach", African Affairs, 96, 1997.

HALMAI, Gabor, "The Reform of Constitutional Law in Hungarry After Transition", *Legal Studies*, Vol. 18, No. 2, 1998, s. 189-196.

GHAI, Yash, "Ethnicity, Identity, Participation and Social justice: A Constitution for New Nepal?, http://jenni.uchicago.edu /WJP/papers/ Ghai_EthnicityIdentityFederalismNewNepal.pdf, (Erişim Tarihi: 11.06.2011).

"Constitution Making in Nepal: Report of a Conference Organized by the Constitution Advisory Support Unit", **UNDP**.

GARLICKI, Lech, "Constitution Making, Peace Building, and National Reconciliation: The Experience of Poland", www.constitutionnet.org/

files/Poland%20USIP.doc (Erişim Tarihi: 06.06.2011).

GARLICKI, Lech, "Constitutional Law", *Introduction to Polish Law*, Ed. Stanislaw J. Frankowski,: Kluwer Law International, Hague 2005, s. 1-36.

GÖNENÇ, Levent, **Prospects for Constitutionalism in Post-Communist Countries**, Martinus Nijhoff Publishers, The Hague/London/New York 2002.

HART, Vivien "Democratic Constitution Making", **United States Institute of Peace (USIP) Special Report***,* 2003.

KOLAROVA, Rumyana and Dimitr Dimitrov, "The Roundtable Talks in Bulgaria", **The Roundtable Talks and the Breakdown of Communism**, Ed. Jon Elster, The University of Chicago Press, Chicago 1996, s. 178-212.

MAPHAI, Vincent, "Prospects for a Democratic South Africa", **International Affairs**, 69/2, 1993, s. 223-237.

MELONE, Albert P., "Bulgaria's National Rountable Talks and the Poltics of Accommodation", **International Political Science Review**, Vol. 15, No. 3, 1994, s.

MOEHLER, Devra C., "Participation and Support fort he Constitution in Uganda", **Journal of Modern African Studies**, 44/2, 2006, s. 275-308.

"Nepal'de Anayasa İçin Genel Grev", **CNNTÜRK**, 13 Mayıs 2011.

ODAKI, Benjamin J., "The Challenges of Constitution-making and Implementation in Uganda", **Constitutionalism in Africa: Creating Opportunities, Facing Challenges** Ed. Joseph Oloka-Onyango, Fountain Publishers, 2001, s. 263-286.

ÖZBUDUN, Ergun, **Demokrasiye Geçiş Sürecinde Anayasa Yapımı**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1993.

PRIBAN, Jiri, "Reconstituting Paradise Lost: The Temporal Dimension Of Postcommunist Constitution-Making", **Papers Presented in the Center for the Study of Law and Society Bag Lunch Speaker Series**, 2003, s. 1-24 (Bkz. www.law.berkeley.edu/institutes/csls/Priban%20paper.doc (Erişim Tarihi: 03.06.2011).

RAPACZYNSKI, Andrzej, "Constitutional Politics in Poland: A Report on the Constitutional Committee of Polish Parliament", **The University of Chicago Law Review**, Vol. 58, No. 2, Approaching Democracy: A new Legal Order for Eastern Europe (Spring), 1991, s. 595-631.

RATİP, Mehmet, "Yeni Macar Anayasası Ne Anlatıyor?", Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı, Mayıs 2011 Değerlendirme Notu, http://www.tepav.org.tr/upload/files/1305274159-2.Yeni_Macar_Anayasasi_Ne_Anlatiyor_Turkiye_nin_Katilimsiz_Bir_Anayasa_Yapim_Surecinden_Cikarabilecegi_Dersler.pdf (Erişim Tarihi: 01.06.2011).

SAJO, Andras (1996), "The Roundtable Talks in Hungary", Ed. Jon Elster, **The Roundtable Talks**, The University of Chicago Press, Chicago 1996, s. 69-98.

SANFORD, George, **Democratic Goverment in Poland**, Palgrave Macmillan, New York 2002.

TANCHEV, Evgeni, Martin Belov, and Cristian Ionescu, **Constitutional Law of 2 EU Member States: Bulgaria and Romania: The 2007 Enlargment** , Kluwer Law International, Deventer 2008.

TEZİÇ, Erdoğan, **Anayasa Hukuku**, 4. Baskı, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul 1997.

"The CODESA Negotiations", http://www.sahistory.org.za/article/celebrating-freedom-and-democracy-3 (Erişim tarihi: 09.06.2011).

"The Third Wave-the New Constitution of Hungary", http://tasz.hu/en/freedom-of-speech/third-wave-new-constitution-hungary (Erişim Tarihi: 05.06.2011).

"Thousands Protest Over Hungary Constitution Change", http://www.reuters.com/ article/2011/04/15/hungary-constitution-idUSLDE73E1WW20110415 (Erişim Tarihi: 05.06.2011).

WAPAKHABULO, Hon J. F. (2001), "Uganda's Experience in Constitution Making", www.commonlii.org/ke/other/KECKRC/2001/33.html (Erişim Tarihi: 06.06.2011).